

РОЛЬ МЕЛОДИЧНОГО КОМПОНЕНТА ПРОСОДІЇ В ОФОРМЛЕННІ ЕМОЦІЙНОГО СПОНТАННОГО МОВЛЕННЯ

У статті розглянуто питання просодичного оформлення емоційного спонтанного мовлення на матеріалі української мови, зокрема, ролі підсистеми тону в актуалізації емоцій в спонтанному мовленні. У висновках подано перелік індикативних для емоційного спонтанного мовлення тональних просодических параметрів.

Ключові слова: просодичне оформлення, емоційне мовлення, тональні характеристики, українське спонтанне мовлення

В статье рассматриваются вопросы просодического оформления эмоциональной спонтанной речи на материале украинского языка, в частности, роли подсистемы тона в актуализации эмоций в спонтанной речи. В заключении подается список индикативных для эмоциональной спонтанной речи тональных просодических параметров.

Ключевые слова: просодическое оформление, эмоциональная речь, тональные характеристики, украинская спонтанная речь.

The issues of prosodical typography of emotional languages are regarded in this article, particularly the role of tonal parameters in expression of emotions. The list of tonal indicative indices of emotional spontaneous speech is the result of the article.

Key words: prosodical typography, emotional speech, tonal parameters, Ukrainian spontaneous speech

Неослабний інтерес широкого кола лінгвістів взагалі та фонетистів зокрема до проблем дослідження емоційного мовлення є цілком закономірним в новітню епоху розвитку лінгвістики на антропоцентричних засадах, де прагматика посідає чільне місце. Прагматичний аспект дослідження мовлення ставить у центр уваги питання про функціонування мовних знаків у процесі комунікації у взаємозв'язку з інтерактивністю його суб'єктів, їхніми особливостями й самою ситуацією, що загострює увагу фонетистів на необхідності дослідження емоційного забарвлення висловлювань, а це є неодмінним компонентом комунікації. У переданні мовцями емоційно-модальних значень просодичним засобам реалізації висловлювань належить провідна роль [Дубовский 1975, 200].

Проблемі дослідження емоційного мовлення, окрім питанням просодичних засобів актуалізації різних функціонально-семантичних і комунікативно-прагматичних типів мовлення в стані емоційної напруги приділяли увагу у своїх дослідженнях вітчизняні і зарубіжні вчені: А.М.Антипова, В.О.Артемов, Л.В.Златоустова, К. Ізард, А.А.Калита, Т.М.Корольова, О.Ю.Мягкова, Е.Л.Носенко, Е.О.Нушикян, В.І.Шаховський та ін. Один з аспектів дослідження просодії емоційного мовлення полягає у вивченні мовленнєвих корелятів емоційних станів на матеріалі акторської або дикторської імітаційної реалізації мовлення в лабораторних умовах [Королева 1989; Калита 2001; Федорів 2000]. Другий аспект охоплював дослідження

спонтанного мовлення в стані емоційної напруги, зокрема аналізувалися ті зміни, які відбуваються під впливом цього стану в характеристиках мовлення та немовленнєвої поведінки, що супроводжує мовлення [Носенко 1981; Речь и эмоции 1975].

Однак, питання просодії емоційного мовлення, зокрема його мелодичного оформлення, пошуку просодичних корелятів емоційних типів висловлювань на матеріалі спонтанного українського мовлення не перебувало у фокусі дослідження мовознавців. Аналіз просодії емоційно забарвлених комунікативних типів на матеріалі саме спонтанного мовлення висуває на перший план експериментальне дослідження специфіки просодичного оформлення актуалізації емоцій, які безпосередньо виявляються, „розгортаються” в процесі породження мовлення, чим, власне, і зумовлюється *актуальність* пропонованої статті.

Існують суттєві відмінності ступеня інформативності мелодики, гучності, темпу й тембру в плані передачі емоційно-модальних значень і комплексного характеру їх реалізації в мовленні [Королева 1989, 34]. Найбільшою потенцією семіологічного розрізnenня характеризуються просодичні ознаки підсистеми тону [Дубовский 1975, 46], які мають максимальне функціональне навантаження. *Метою* пропонованої статті є виявити роль мелодичного компонента просодії в актуалізації емоцій в українському спонтанному мовленні.

Об'єктом дослідження у статті є усна реалізація емоційно забарвлених висловлень в українському спонтанному мовленні. *Предметом* дослідження стала організація просодії емоційного спонтанного мовлення за тональними параметрами. Вивчення саме спонтанного мовлення, що становить *новизну* роботи, надає в розпорядження дослідника найбільш природний матеріал і тому є надзвичайно цінним для реалізації поставлених завдань дослідження просодичного оформлення (тональних характеристик) актуалізації емоцій.

Існує мовна універсальність (зумовлена фізіологічними та соціокультурними факторами) породження інтонаційних одиниць, пов'язаних з вираженням емоціонального стану мовця [Королева 1989, 125]. Визначивши ті „умовні ознаки”, які сприяють розрізnenню емоційно забарвленого мовлення й емоційно нейтрального, спокійного [Трубецкой 1960, 32], можна встановити фізичні кореляти ознак різних комунікативно-прагматичних типів висловлювань. Однак, трудність такого дослідження полягає в тому, що навіть при обмеженні впливу різних факторів ознаки фізичного протиставлення (розрізnenня) мають переважно ймовірнісно-статистичний характер [Інтонація як мовний засіб 1975, 158].

При доборі експериментального матеріалу дослідження виходили насамперед з комунікативної спрямованості висловлювання за принципом вибору з записів спонтанного мовлення уривків з семантично вираженою емоцією. Такий підхід дозволяє простежити, як „розгортається” емоція в процесі мовлення і завдяки яким просодичним засобам вона реалізується. Експериментальне визначення існуючих зв'язків між вираженням емоцій та просодичними (тональними) засобами реалізації таких висловлювань, обробка даних акустичного сигналу здійснюється та інтерпретується відповідно до відомих рекомендацій і методик [Артемов 1974; Блохина 1977; Цеплитис 1974].

У дослідженні тональних засобів оформлення емоційного мовлення необхідним є встановлення інвентарю просодичних ознак, лінгвістично релевантних в межах синтагми [Дубовский 1975, 40]. З усіх параметрів підсистеми тону первинними є абсолютно незалежними від будь-яких інших ознак слід вважати лише конфігурацію і висотний рівень тону [Дубовский 1975, 48]. Інші ознаки вторинні, є продуктом різних співвідношень вказаних двох.

Індикативними характеристиками підсистеми тону в дослідженні емоційного мовлення є:

- a) висотний рівень частоти основного тону синтагми, або висотна дискретизація тону, яка включає такі параметри:
 - яруси: екстрависокий, високий, середній підвищений, середній знижений, низький та екстранизъкий;
 - регістри: три вузькі (високий, середній, низький), кожний з яких займає смугу двох вищезазначених ярусів, два широкі (високий широкий і середній широкий) і повний – з трьох вузьких [Дубовский 1975, 106-108];
 - середній рівень ЧОТ у вимовленому фрагменті за середнім рівнем ненаголошених складів;
- b) конфігурації тону: рівна, висхідна, спадна – прості та їхні комбінації – складні; у цьому контексті визначення просодико-логічної внутрішньої організації синтагми [Дубовский 1975, 38]: тип передшкали, шкали (ступінчаста, ковзна, скадентна), термінального тону.

Для забезпечення можливості порівняння між собою інтонаційних контурів різних синтагм та виведення інваріантних конструкцій було проведено стилізацію інтонаційних контурів за методикою, обґрунтованою Т.В.Людовик [Людовик 2006, 79-80];

- v) частотний діапазон: обсяг тональних змін, що не виходить за межі одного яруса, наземо вузьким діапазоном, тональні зміни в межах двох ярусів конститують звужений діапазон, трьох – середній, чотирьох – розширеній, п’яти – широкий, шести – максимальний;
- g) частотний інтервал: обсяг вузького інтервалу становить дві ярусні зони, звуженого – три, середнього – чотири, розширеного – п’ять, широкого – шість. Крім глибини, слід також враховувати напрям інтервалу – висхідний, спадний, нульовий;
- г) початковий і кінцевий частотний рівень аналізованого мовленнєвого сегмента;
- д) швидкість зміни ЧОТ за одиницю часу [Цеплитис 1974, 109];
- е) локалізація пікових значень ЧОТ у синтагмі.

Зміни частоти основного тону (ЧОТ) при актуалізації емоцій у мовленні виявляються не лише у вигляді загального підвищення середнього рівня ЧОТ, але й у розширенні діапазону перепаду ЧОТ від мінімальної до максимальної, а також у зростанні швидкості зміни в мовленнєвому потоці зон, де ЧОТ перебільшує середню, типову для цього мовця частоту [Носенко 1981, 124].

На матеріалі експериментального корпусу висловлювань позитивних емоцій, таких як радість, задоволення, веселість [Изард 1980], відібраних із записів спонтанного мовлення п’ятьох дикторів, виявлено наступні особливості мелодичного компонента просодії в оформленні вираження емоцій.

Висотна дискретизація тону синтагм, які входять до складу емоційних висловлювань, показала, що емоційному мовленню в цілому властивий вищий тональний рівень реалізації. Найбільш продуктивними в просодичному оформленні є високий, середній підвищений та середній знижений яруси ЧОТ. Екстрависокого тонального яруса можуть сягати синтагми з емфатичним наголосом, але реалізація на такому високому тональному рівні не частотна.

В емоційному мовленні найчастіше зустрічаються високі та середні, переважно широкі *регистри ЧОТ*. Глибина реєстру відповідно відображає картину частотних інтервалів мовлення. Переважання широких за глибиною регістрів (які охоплюють два і більше висотних ярусів) свідчить про значні (середні та розширені, подекуди широкі) інтервали, які властиві емоційному мовленню. Серед індивідуальних (варіантних) особливостей за глибиною регистра ЧОТ проявилися такі: для диктора 2 найчастотнішими були повні регистри ЧОТ, які охоплювали від чотирьох до шести висотних ярусів; у диктора 3 натомість значно переважали вузькі регистри, які охоплювали відповідно один-два висотні яруси (видеться цікавим, що цей диктор – чоловік, тому можна припустити, що вузькі регистри ЧОТ можуть бути диференційною ознакою гендерної принадлежності в дослідженнях емоційного мовлення).

Конфігурація тону в емоційному мовленні розподілилася таким чином:

- передшкала в переважній більшості синтагм є висхідною;
- серед типів шкали зустрічаються: спадна ковзна, спадна скадентна, висхідно-спадна; рідше зустрічаються ступінчасті шкали і вкрай рідко рівні;
- ядерний тон у переважній своїй більшості має висхідно-спадну конфігурацію;
- серед термінальних тонів немає чіткої тенденції до переважання: емоційному мовленню властиві як спадні, висхідно-спадні конфігурації, так і спадно-висхідні.

Схему із зображенням нормалізованих інтонаційних контурів двослівних завершених синтагм (найпрезентативнішого інтонаційного типу) подано на рис. 1, на якому й можна прослідкувати вищезазначені особливості тональних конфігурацій.

Іншими найбільш інформативними у плані відображення вираження емоцій у мовленні виявилися показники: *швидкість зміни ЧОТ* (що виявилося у скороченні середньої тривалості інтервалу часу, по закінченню якого в мовленнєвому потоці з'являються зони, де ЧОТ перебільшує середню, типову для певного мовця частоту), інтервали перепаду ЧОТ і *усереднене значення величини ЧОТ* за певний період часу усного висловлення. Найбільшу інформативність має в собі наголосений склад в сукупності з наступним. *Пікові значення ЧОТ* у синтагмі тяжіють до головнонаголосованого складу, тобто синтагматичного наголосу (а не до першого, як у нейтральному мовленні), а у випадку присутності логічного або емфатичного виділення в синтагмі, що в емоційному мовленні трапляється значно частіше, ніж у нейтральному, максимальні тональні значення виявляються на них.

Зіставний аналіз динаміки ЧОТ у межах синтагм, вимовлених дикторами, показав, що ті синтагми, в яких мало місце логічне або емфатичне виділення окремих слів, характеризувалися більшим діапазоном змін ЧОТ, ніж синтагми, де подібні явища виявлено менш яскраво.

Таким чином, роль мелодичного компонента просодії в оформленні емоційного спонтанного мовлення виявляється у зміні таких тональних параметрів, як: яруси та регистра ЧОТ, частотного діапазону та інтервалу, конфігурації тону; зміні швидкості ЧОТ та зсуви пікових значень ЧОТ. На дослідженому матеріалі було виявлено такі особливості просодичного оформлення емоційного мовлення тональними засобами: реалізація синтагм у межах високого, середнього підвищеного та середнього зниженого висотних ярусів; переважання широких за глибиною регистрів ЧОТ та розширеніх, порівняно з нейтральним мовленням інтервалів перепаду ЧОТ; зростання швидкості зміни ЧОТ. Розширення дослідження емоційного спонтанного мовлення полягає в аналізуванні ролі просодичних підсистем часу та інтенсивності в його оформленні.

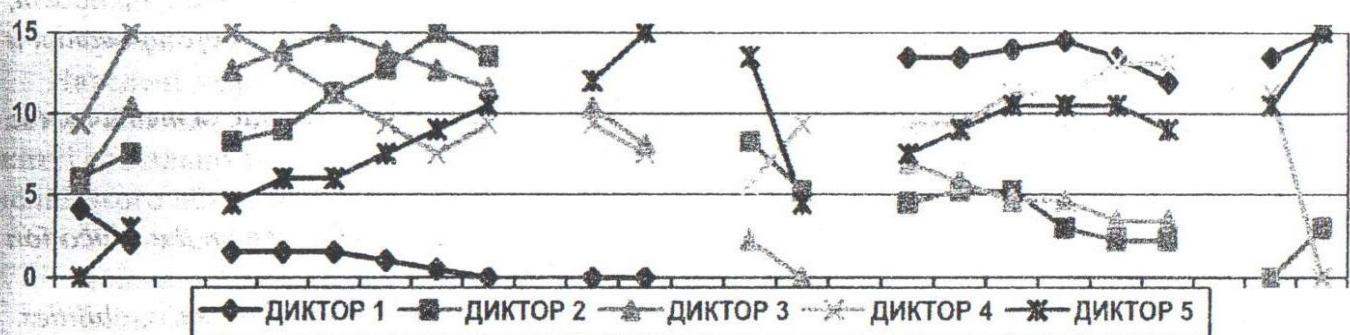


Рис. 1. Нормалізовані інтонаційні контури двослівних завершених синтагм

1. Артемов В. А. Метод структурно-функционального изучения речевой интонации. – М.: Наука, 1974. – 160 с.;
2. Блохина Л. П., Потапова Р. К. Методика анализа просодических характеристик речи. – М.: Наука, 1977. – 84 с.;
3. Дубовский Ю. А. Вопросы просодии устного текста (Учебное пособие по теоретической фонетике английского языка). – Минск, 1975. – 294 с.;
4. Изард К. Эмоции человека / Пер. с англ. - М.: Издво Моск. Ун-та, 1980. – 440 с.;
5. Інтонація як мовний засіб вираження думки. – К.: Наукова думка, 1975. – 174 с.;
6. Калита А. А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлення. – К., 2001. – 351 с.;
7. Королева Т. М. Интонация модальности в звучащей речи. – К. – Одесса: Выща школа, 1989. – 149 с.;
8. Носенко Э. Л. Эмоциональное состояние и речь. – К.: Вища школа, 1981. – 196 с.;
9. Речь и эмоции: Материалы симпозиума 11-14 ноября 1974 г. – Ленинград, 1975. – 126 с.;
10. Трубецкой Н. С. Основы фонологии. – М., 1960. – 372 с.;
11. Федорів Я. Р. Соціокультурні аспекти просодичної організації висловлювань-невдоволень (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі англійського мовлення): Дис. ... канд. фіол. наук. – К., 2000. – 248 с.;
12. Цеплитис Л. К. Анализ речевой интонации. – Рига: Зинатне, 1974. – 272 с.